

שדה עדתי: תיק אמניות מזרחיות

שולה קשת

בפברואר 2000 הוצגה בבית האמנים בירושלים התערוכה "אחותי" – אמניות מזרחיות בישראל". באותו שבוע הוצגה בגלריית עמי שטייניץ התערוכה "מזרחיות". שתי התערוכות, שעסקו לראשונה בזהותן התרבותית של נשים מזרחיות, היו אירוע מכונן בתולדות האמנות הישראלית. התערוכה "אחותי" סימנה את העובדה שאמנות מזרחית אינה עוד פעילות של יחידים, אלא פרויקט קולקטיבי של נשים החולקות זהות ומאבק משותפים. קבוצה של פמיניסטיות מזרחיות, שהחלה לפעול באותה תקופה להגדרת סדר יום פוליטי ותרבותי נפרד מזה של ארגוני נשים ושל ארגונים מזרחיים אחרים, אימצה לעצמה בהשראת אותה תערוכה את השם "אחותי". תערוכה זו, לצד הקמת תנועת אחותי ב-1999 והקמת הקשת הדמוקרטית המזרחית ב-1997, מסמנות את צמיחתו של שיח מזרחי חדש בישראל בשנות התשעים. נראותה של אמנות מזרחית פמיניסטית היתה לעוד כוח מניע להשגת סולידריות בין נשים מזרחיות, ולנקודת מוצא נוספת לאקטיביזם סביב זהות מזרחית פמיניסטית, הקושרת בין מגדר, אתניות ומעמד.

האם יש קטגוריה של אמנות מזרחית, או שמא אמנות היא אמנות באשר היא? התשובה לכך חד-משמעית: כן, יש אמנות מזרחית. זו אמנות שאינה מבקשת לכבוש את קירות הגלריות והמוזיאונים הנחשבים בערים הגדולות, אלא להפך. זו אמנות המבקשת לגבש סדר יום חדש, המכיר בקשר שבין אמנות לבין דיכוי אתני ומגדרי; זו אמנות המחויבת לצדק חברתי ולפלורליזם תרבותי; אמנות המתעדת ובה בעת יוצרת את האופנים שבהם המזרחיות מנכיחה את עצמה במרחב. מעורבות – קרי הדגשה מעשית של המתח הפורה בין האמנות לקהילה – היא הציר המרכזי של מה שאנו מכנים אמנות מזרחית. אמנות מזרחית קוראת לשינוי לא רק מתוך התמונה ובגבולותיה, אלא גם באופני ההפצה ובתנאי הקליטה שהיא מבקשת לייצר.

עד לא מכבר נמנעו אמנים רבים מלזהות את עצמם כחלק מהפרויקט של אמנות מזרחית, מחשש ל"תיוג עדתי". כתבה על כך ריטה מנדס-פלור, שאצרה יחד עמי את התערוכה "אחותי":

גם היום, בעידן הפוסט-מודרני, העידן שבו התמוטטו המחיצות שבין "תרבות גבוהה" ל"תרבות נמוכה", רבים מהם חוששים לעסוק ברקע התרבותי שממנו באו, פן נגיעה זו תגרום לתיוגם. על פי שיח זה, אמנים חופשיים לשלב ביצירותיהם מרכיבים של אמנות ושל תרבות פופולרית, כל עוד מרכיבים אלו ממוסגרים או מצייתים בדרך אחרת כלשהי לחוקי האמנות

העכשווית, וכל עוד מלאכות או ביטויים אלה של אסתטיקה חלופית אינם מוצגים כעומדים בפני עצמם.¹

בשנים האחרונות התרחב מעגל האמניות והאמנים המזהים את עצמם עם הפרויקט המזרחי. זהו שינוי בלתי יומרני, שכבר נותן את אותותיו בשטח. כולי תקווה שככל שתתרחב הפעילות, כך תלך ותתעצם ההשפעה ותקרין על שדות פעולה נוספים. תיק העבודות המוצג בגיליון זה נושא את הכותרת "שדה עדתי", כסימון של טעות דפוס בלקסיקון מונחי הדיכוי שתבעה ההגמוניה. "השד העדתי", שיצא זה מכבר מן הבקבוק, עובר עכשיו ונושב ב"שדות" כולם. "שדה עדתי" ממשיך מהלך של אֶתגור המרחב החד-תרבותי של האמנות הפלסטית בישראל, ומציג את יצירותיהן של שש עשרה אמניות. כל אמנית מציגה פרשנות משלה למאפיינים של הנוכחות המזרחית הנשית במרחב הציבורי, תוך ערעור על מוסכמות הייצוג. בעבודות השונות ניתן לאתר פרקטיקות ואסטרטגיות שנועדו "לספר על המזרחיות מתוך עצמה, מתוך החוויות האישיות-תרבותיות של כל אחת מהאמניות, לא כהצגה של מישהו אחר אלא כייצוג עצמי".² הן עוסקות בסוגיות כגון זיכרון, בעלות על המבט והגדרה עצמית, ומציגות מהלך שיש בו הנכחה של מרחב נשי מזרחי ברור ולא אפולוגטי, לצד סימון של מבנים חברתיים מדכאים. מהלך דו-כיווני זה מתאפשר בזכות מאבק רב שנים, שאחת ממנהיגותיו המובילות היתה ויקי שירן. בימים אלו רואה אור בהוצאת עם עובד ספר השירים של שירן, שוברת קיר, הפורס מרחב פואטי עשיר. הנוכחות המזרחית הנשית מתגלמת בתיק העבודות במגוון מבטים: היא מסתכלת אל תוך עצמה במבט ישיר, מצועף, רפלקסיבי, מעיינת ביצירותיה שלה ומנסחת אותן מחדש במבט מפענח — מבט שובר קירות, מבט ילדותי, מבט של זקנה. היצירות מציגות מופעי גוף רבי עוצמה בפשטותם, כמו אותם מופעי שיער שפעם היו "בעיה" ועתה נשזרים בהם האמנות והחיים בטבעיות — השיער הנשי נחפף, נפרש כמניפה, נקלע לצמה מזדקרת.

אוצרים: שולה קשת ומאיר ויגודר

עיצוב: אירית דנוך

עיבודי תמונות: אלכס ז'ורבין

תודה לאמניות, ליורם בלומנקרנץ וליאלי השש

¹ ריטה מנדס-פלור, 2000. "בעיניה", אחותי — אמניות מזרחיות בישראל: קטלוג התערוכה, ערכה ריטה מנדס-פלור, קול האשה, ירושלים, עמ' 5.

² שולה קשת, 2000. מזרחיות מתוך עצמה, אחותי — אמניות מזרחיות בישראל: קטלוג התערוכה, ערכה ריטה מנדס-פלור, קול האשה, ירושלים, עמ' 3.

על האמניות

אורנה בן שטרית. צלמת. נולדה בישראל ב-1973 להורים שעלו ממרוקו ב-1967. בוגרת המחלקה לצילום במכללת ויצ"ו בחיפה. עוסקת בצילום סטודיו ובצילום דוקומנטרי ומתעדת פרויקטים חברתיים. השתתפה במשלחות לחקר המורשת היהודית בתפוצות, בוונציה ובאיזמיר. בשנים האחרונות התמקדו עבודותיה הדוקומנטריות בעיר הולדתה, קריית ים. כל גוף עבודות מציג פן אחר של העיר, שמעולם לא חדלה לקלוט עלייה ולכן היא מורכבת מרכבים שונים של תרבויות ועמים. בכל הגופים אפשר להבחין בניסיון העקבי של בן שטרית לבחון סיטואציות ולחוות אותן כאילו לא היתה חלק מהן, כאילו היתה צופה מן הצד.

לילך בר-עמי. נולדה בקיבוץ חניתה ב-1964 להורים שעלו ממרוקו ומטוניס. חיה כיום בתל-אביב. בוגרת לימודי תואר ראשון באמנות פלסטית ובספרות השוואתית באוניברסיטת חיפה, ולמדה תקשורת חזותית באסכולה לעיצוב בתל-אביב. השתתפה בתוכנית ללימודי המשך של המכללה להוראת טכנולוגיה קלישר בתל-אביב.

יצירותיה משלכות שימוש בתוכנות מחשב, צילום, רישום וחומרי "ready made". באמצעות תוכנות מחשב היא יוצרת מבנים הנובעים מצורת שבלונה והמזכירים לעתים צל או מגזרות נייר. לצד אלו היא יוצרת רישומים מהירים ואינטואיטיביים על חומרי "ready made" כגון דף מספר או תדפיס של מצב חשבון הבנק שלה. ביצירותיה היא חוקרת מיתוסים וסטריאוטיפים נשנים, תוך החצנתם וטשטושם בו בזמן. היא מנסה לגשר בין שכל לרגש, בין "גברי" ל"נשי" ובין אישי לקולקטיבי. בנובמבר-דצמבר 2004 הציגה תערוכת יחיד ראשונה בשם "Fool Moon" בגלריה משרד בתל-אביב, ובה הציגה עבודות מחשב שהתמקדו בדימויים של אשה ושל זאב. לצד אלו הציגה את תכולת ארון הבגדים הפרטי שלה.

דנה דרויש. אמנית וידאו ואנימציה. נולדה ב-1975 בתל-אביב להורים יוצאי עיראק. בוגרת המדרשה לאמנות בבית ברל. הציגה תערוכת יחיד במוזיאון רמת-גן לאמנות, השתתפה בביאנלה לווידאו ארט בסינמטק ובתערוכות קבוצתיות נוספות. עבודותיה מעלות חזיון ראווה נשי, גרוטסקי ואלים המתקיים במציאות שטוחה. היא מפנה את תודעת הצופה לעצם התבוננותו דרך דפוסים קיימים של מופעי ראווה מסוגים שונים.

אורנה זקן. נולדה ביפו ב-1966 להורים שעלו מאיראן וגדלה בבת-ים. למדה במדרשה לאמנות ברמת-השרון ועסקה בהוראת אמנות. ביצירותיה היא דנה בסוגיות הקשורות בפמיניזם, בזהות, במשפחה ובמזרחיות. היא משלבת חומרים שונים, כגון עץ וגרבינום. בשנת 2000 הציגה בתערוכה "אחותי" — אמניות מזרחיות בישראל", וב-2001 הציגה

בתערוכה "קריאה מזרחית". ב־2002 ניהלה והפיקה את ועדות הפרסים בתחום האמנות הפלסטית במשרד התרבות. מ־2003 ואילך היא מכהנת כמנהלת תנועת אחותי – למען נשים בישראל.

אסתר כהן. נולדה בישראל ב־1972, בת לאם ממוצא עדני ולאב ממוצא עיראקי. גדלה בתל־אביב, בבת־ים ובלונדון. ציירת, בוגרת המדרשה לאמנות, השתתפה בתערוכות בישראל ובאירופה. ציוריה, המופיעים באוספים פרטיים, עוסקים בטבע דומם המורכב מאלמנטים מן היומיום הישראלי ומריטואלים של ימי חג וחול. חלק מהמוטיבים לקוחים מבית אמה ומשולחן האוכל המזרחי וחושפים טקסיות וחושניות. כך למשל, בתערוכת היחיד שהציגה במוזיאון חיפה, ציורים עגולים דימו צלחות של עדשים ואורז: משיכות המכחול הדקיקות שחזרו את הטקס שבו בוררים את האורז, תוך העברתו מצדה האחד של הצלחת לצדה האחר. פעולת הציור של כל גרגר וגרגר דימתה את פעולת הברירה של האורז. ציורים נוספים חושפים צדדים אפלים יותר, כגון ציור טבע דומם ופרטני הבוקע בזוהר דקדנטי מבעד לרקע שחור.

מירי יהודה. צלמת. נולדה ב־1972 בתל־אביב. בוגרת המחלקה לצילום במכללת הדסה בירושלים. עוסקת בצילום דוקומנטרי בנושאים פוליטיים וחברתיים. יוצרת פרויקטים ארוכי־טווח בניסיון להתמקד בפרטים היומיומיים המרכיבים את הנושאים הציבוריים. השתתפה ב־13 תערוכות, חלקן תערוכות יחיד וחלקן קבוצתיות.

דנה לוי. נולדה בתל־אביב ב־1973 לאב יליד מצרים ולאם ילידת גרמניה. למדה תואר ראשון ותואר שני באמנות ובעיצוב בלונדון ובסקוטלנד. עוסקת בצילום, באמנות וידאו, במיצב ובאמנות דיגיטלית. הציגה תערוכות יחיד בגלריה רוזנפלנד בתל־אביב ובמוזיאון חיפה, והשתתפה בתערוכות קבוצתיות בישראל, באירופה, בסין ובאמריקה הדרומית והצפונית. סרטיה השתתפו בפסטיבלים לקולנוע ברחבי העולם, בין השאר בפסטיבל הסרטים בירושלים, בפסטיבל מונפיליר בצרפת ובפסטיבל טרנסמדיאל בגרמניה. מלמדת וידאו בבית הספר לצילום מוסררה בירושלים. עבודותיה עוסקות בסוגיות של זהות ושל זרות ומשלבות בין הפוליטי לפואטי. לעתים קרובות היא מצלמת ילדים ונוער, כי היא רואה בהם מראה נקייה לחברה שבה הם חיים.

רחל לסרי. נולדה ביפו ב־1978 להורים שעלו ממרוקו. בוגרת המכללה לאמנות, יפו העתיקה. התמחתה בצילום אמנותי ובפיסול בינתחומי. מציגה בתערוכות קבוצתיות ועוסקת בהדרכה אמנותית בתחום הקרמיקה. יצירותיה משלבות בין צילום, פיסול ברשת, פיסול בחומר, תבלינים ורישומים.

אהובה מועלם. נולדה בישראל ב־1965 להורים ילידי עיראק. גדלה בפתח־תקווה ומתגוררת כיום בירושלים. דוקטורנטית למדעי המחשב באוניברסיטה העברית בירושלים. מציגה עבודות דיגיטליות ורישומים דיגיטליים בגלריית האינטרנט שלה, המשמשת גם חלל עבודה ויומן ויזואלי. חלק מעבודותיה מבוססות על צילומי דיוקן עצמי. נושאים נוספים בעבודותיה הם עצים, נופים אורבניים וטקסטים קצרים. בעבר היתה פעילה בצ"ח, תא סטודנטים לצדק חברתי באוניברסיטה העברית.

סיגל מורד אשד. נולדה בתל־אביב ב־1967 לאם מיוון ולאב מטורקיה. בוגרת החוג לקולנוע וטלוויזיה באוניברסיטת תל־אביב, ותלמידה בתוכנית הבינתחומית לתואר שני באמנויות באוניברסיטת תל־אביב. זכתה במלגות של קרן שרת על בימוי סרטים דוקומנטריים. מפרסמת רשימות ומאמרים על קולנוע ווידאו. הציגה תערוכת יחיד בשם "שישי כלילה בעמאן: וידאו וסיפורים" (קרן היינריך בל, תל־אביב), והשתתפה בתערוכות קבוצתיות שונות ובהן "אחותי — אמניות מזרחיות בישראל" ו"קריאה מזרחית".

שולי נחשון. נולדה בעיר מוגדור שבמרוקו וגדלה באופקים, כשהיתה זו עוד עיירת עולים ואחר כך עיירת פיתוח. למדה משפטים באוניברסיטה העברית בירושלים, ואמנות ופסיכולוגיה באוניברסיטת חיפה. מאז 1992 היא עוסקת במיצב ובאמנות וידאו ומולטימדיה, שדרכם היא חוקרת נושאים הקשורים להגדרת הזהות האישית שלה — עיסוק התובע התמקדות בעולם האשה בכלל. בעבודותיה היא בוחנת גם את המקורות לזהותה ואת והתפתחותה, תוך התבוננות באינטראקציות עם סביבות המחיה המיידיות שלה ועם תחנות משמעותיות באיקונוגרפיה האישית שלה.

ורד נסים. נולדה בישראל ב־1980 להורים ממוצא עיראקי. אמנית וסטודנטית במדרשה לאמנות בבית ברל. דרך עבודותיה האוטוביוגרפיות היא בוחנת את מעמדן הסוציו־כלכלי של נשים, את היחס אליהן במקומות העבודה ובתוך המשפחה, את הלחצים והנורמות החברתיות, את הרצון להתקדם ולצבור ידע ואת הפחד מכישלון. באמצעות צילום מכויסם ודיוקן עצמי — תוך שימוש בחומרים דלים שהופכים למפוארים — היא בוחנת את היחסים בין מתצפת לנצפית.

זמירה פורן־ציון. נולדה בישראל ב־1954, בת להורים יוצאי עיראק, גדלה באור־יהודה וגרה כיום ביהוד. חוקרת ספרות ואמנות, כותבת ומציירת ומשמשת יועצת חינוכית בתיכון האזורי רמלה־לוד. מרצה ללימודי מגדר ומלמדת שירת נשים, סיפורת ואמנות פלסטית באוניברסיטה הפתוחה ובמכללת בית ברל. מתמחה בלימודי מוזיאולוגיה באוניברסיטת תל־אביב, ומתמקדת ביצירות דיוקן עצמי של אמניות מזרחיות. הציגה 11 תערוכות יחיד והשתתפה בתערוכות קבוצתיות רבות. יצירתה היא מעין נרטיב ויזואלי המתאפיין בשימוש

חתרני בחומרים מגוונים – כגון פח, אלומיניום, מראות, זכוכית, פרספקס, עץ ונייר – כמצע שעליו מופיעים רישום טשיאיסטי בעיפרון ובפחם של דמויות אדם-ציפור וכתב בעברית ובערבית.

שולה קשת. נולדה בישראל למשפחה ממוצא איראני. גרה בדרום תל-אביב. אוצרת ואמנית. בין התערוכות שאצרה: "אחותי – אמניות מזרחיות בישראל", "קריאה מזרחית", "מזרחיות" ועוד. חברת ועד התושבים נפגעי התחנה המרכזית בתל-אביב. פעילה בתנועת אחותי – למען נשים בישראל ובקשת הדמוקרטיה המזרחית.

דפנה שלום. נולדה בתל-אביב להורים מעדן וממרוקו. חוויות ההגירה של הוריה מזינות את יצירותיה כצלמת, שבהן היא מתייחסת למתח שבין זהות שיוכית לזהות נרכשת, בין ערביות למערביות ובין מסורתיות למודרניות. עבודותיה משקפות זהות שבירה, הנאבקת לשמר ולבטא את עצמה בתוך מציאות פוליטית וחברתית קבועה מראש. מבטה מופנה בדרך כלל אל השוליים – שולי הבית, שולי הגוף, שולי החברה. בעזרת שימושים שונים במדיום הצילומי ובוידאו היא משוטטת בהיסטוריה הפוליטית ובמציאות החברתית, חודרת לרגעים אינטימיים ויוצרת "ביוגרפיה מקרית". מתגוררת בניו-יורק זה 12 שנה ומציגה בתערוכות בישראל ובניו-יורק. מצלמת בעבור עיתון הארץ, מעצבת ספרים ומלמדת צילום.

מאירה שמש, 1962–1996. נולדה בחדרה להורים שעלו מעיראק וגדלה בפתח-תקווה. למדה אמנות בבית הספר לאמנות הציור קלישר בתל-אביב. יצרה בחומרים מגוונים, כגון ציורי שמן על בד, צבעי מים על נייר, עטים על נייר, פיסול באובייקטים מצויים והצבה של ציור ואובייקטים בחלל. על ציוריה נהגה להדביק סוכריות, תרופות, ממתקים ובובות פלסטיק ורודות. בתערוכתה האחרונה ב-1996, "אקספרסיוניזם עיראקי", הציגה חומרי חיים, שהגדירו את גבולות האסתטיקה של הבית המזרחי: הפלסטיק המבריק שעל גבול הקיטש, הזהב והכסף, התכשיטים הזולים, הפייטים והנצנצים. נפטרה ב-1996 בהמתנה להשתלת לב, לאחר מאבק קשה במחלה תורשתית שאובחנה עוד בינקותה. ב-2004 הקדישה לה האוצרת גליה בר אור תערוכה במשכן לאמנות בעין חרוד, ובה הוצגו כמאתיים עבודות של שמש. התערוכה, "מאירה שמש מלכת יופי", לוותה בספר בעיצובם של עדי ונעם שכטר.